

نقش تهذیب نفس مادران در تربیت معنوی فرزندان در هفت سال اول

از منظر آیات و روایات

الهام حسنلو^۱

چکیده

در آموزه‌های دینی، تربیت معنوی و اخلاقی فرزندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. قرآن کریم و روایات متعدد معصومین علیهم‌السلام بر اهمیت تربیت دینی و معنوی فرزندان و نقش اساسی مادران در این امر تأکید کرده‌اند. مادر از دوران جنینی تا هفت‌سالگی فرزند که دوره اصلی شکل‌گیری شخصیت فرزند است، همواره همراه کودک بوده و رفتارها و اعمال او، به طور مستقیم بر رفتار و شخصیت کودک تأثیر می‌گذارد. بنابراین مادری که به تهذیب نفس خود می‌پردازد، می‌تواند الگوی مناسبی برای تربیت معنوی فرزندان باشد، زمانی که کودک در محیطی رشد می‌کند، که در آن ارزش‌های دینی مورد توجه قرار نمی‌گیرد، رفتارهای نادرست مادر می‌تواند زمینه انحراف فرزند را فراهم آورد. پژوهش حاضر به روش نقلی، و حیانی و به صورت توصیفی با استفاده از کتابخانه و اسناد گردآوری شده، وبا عنوان «نقش تهذیب نفس مادران در تربیت معنوی فرزندان در هفت سال اول از منظر آیات و روایات» باتکیه بر آیات و روایات با هدف تبیین جایگاه والای تهذیب نفس مادران و تأثیر شگرف آن در تربیت معنوی فرزندان نگاشته شده است. از یافته‌های مهم این پژوهش، تأکید بر اهمیت تهذیب نفس مادران در تربیت معنوی فرزندان، اهمیت تربیت معنوی، نقش مادر در تربیت معنوی و تأکید بر تربیت عملی می‌باشد.

کلید واژه‌ها: مادر، فرزند، تربیت، تهذیب نفس، تربیت معنوی.

(۱) حسنلو، فارغ‌التحصیل حوزه علمیه فاطمیه سلام الله علیها، سطح ۲، البرز، نظرآباد
ایمیل: hasanloelham390@gmail.com ، تلفن: ۰۹۳۷۳۷۹۶۱۴۵

مقدمه

تربیت معنوی فرزندان، به‌ویژه در سال‌های اولیه زندگی، یکی از مهم‌ترین مسائلی است که والدین با آن مواجه‌اند. به این دلیل که تربیت معنوی، ریشه‌های اعتقادی و اخلاقی فرد را شکل می‌دهد و در آینده او تأثیر بسزایی دارد. تربیت فرزندان بر اساس آموزه‌های دینی، منجر به شکل‌گیری نسلی صالح و با تقوا می‌شود. در این میان، نقش مادر به عنوان اولین مربی کودک، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. هفت‌سال اول زندگی، دوره‌ای مهم برای شکل‌گیری شخصیت کودک است. در این دوران، ذهن کودک مانند اسفنجی است که هر آنچه را که به او آموزش داده‌شود، به سرعت جذب می‌کند. بنابراین، تربیت معنوی در این دوره، تأثیر بسیار عمیقی بر شخصیت و باورهای فرد خواهد گذاشت.

با توجه به اهمیت تربیت معنوی و نقش مادر در تربیت معنوی، پژوهش‌های مختلفی در این زمینه صورت گرفته است، از جمله مقاله‌هایی با عناوین «واکاوی تأثیر مادر بر تربیت فرزند از نظر آیات و روایات» توسط اسلام سالاری و مرضیه رواق در تابستان ۱۴۰۰، «نقش زنان در تهذیب نفس و کسب عباد معنویت و اخلاق فرزندان به منظور تشکیل خانواده‌های متعالی» توسعه مهنار رضائی در سال ۱۳۹۹، هم‌چنین پایان‌نامه‌هایی با عناوین «بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند از دیدگاه قرآن و روایات» توسط روحیه بهمن در سال ۱۳۸۸ و پایان‌نامه‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی تربیت دینی در قرآن و حدیث (هفت سال اول)» توسط محمدباقر روشنی در سال ۱۳۹۵. کتابهایی با عناوین «نقش مادران در تربیت دینی فرزندان» توسط محمد احسانی در سال ۱۳۸۷ و «تربیت دینی فرزندان» توسط جواد محدثی در سال ۱۳۹۱ نگارش یافته شده است.

با توجه به اهمیت تربیت معنوی در سال‌های اولیه زندگی، این پرسش مطرح می‌شود که چه عواملی در موفقیت این فرایند مؤثر است؟ پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش تهذیب نفس مادران در تربیت معنوی فرزندان در هفت‌سال اول زندگی، به این پرسش پاسخ می‌دهد.

در این پژوهش، با بررسی آیات و روایات، به ارتباط بین تهذیب نفس مادر و تربیت معنوی فرزندان پرداخته شده و نشان داده شده است که چگونه تهذیب نفس مادر می‌تواند بر تربیت معنوی فرزند تأثیرگذار باشد.

مفهوم‌شناسی

تربیت

«واژه «تربیت»، مصدر باب تفعیل، از ریشه (ربو) در لغت؛ به معنی نشو و نمو است. (ربو: رَبَا - رَبَوًا و رَبُّوا الولد: فرزند نشو و نمو کرد.)»^۱

«از ریشه رب؛ به معنی سرپرستی کردن، تربیت کردن و پرورش دادن است. رب (رَبَّ يَرْبُّ رَبًّا) الولد: کودک را سرپرستی و تربیت کرد و پرورش داد. ربَّ الشَّيْءَ: آن چیز را اصلاح و محکم و نیکو گردانید.»^۲

«ابن‌منظور می‌گوید: «تربیت، از «ربو»؛ به معنای زیادت، رشد، نمو و نگه‌داری است. «راغب اصفهانی، تربیت را «تغییر تدریجی امری می‌داند، به گونه‌ای که آن چیز به حد تمام برسد. «ابن فارس نیز معتقد است: «اقدام بر اصلاح چیزی را تربیت می‌گویند.» با وجود این تعریف‌ها، اتفاق نظر چندانی درباره تعریف اصطلاحی تربیت وجود ندارد. صاحب‌نظران مکتب‌های گوناگون علمی و تربیتی، هرکدام براساس‌گرایش، سلیقه و نیاز حوزه تخصصی خود، تعریفی از تربیت داشته‌اند که مجال بررسی آنها در این پژوهش نیست. آنچه در این پژوهش مهم است، مفهوم تربیت از دیدگاه اسلام و قرآن است که آن را در تعریف‌های کارشناسان دینی و اسلامی می‌توان یافت. دانشمندان اسلامی با توجه به معنای لغوی تربیت، مفهوم پرورش دادن، شکوفا ساختن، رشد دادن و فراهم آوردن زمینه‌های به فعلیت رساندن استعدادهای درونی و بیرونی متربی را از آن برداشت کرده‌اند. استاد مرتضی مطهری می‌نویسد: تربیت؛ به معنای پرورش دادن استعدادهای درونی‌ای که بالقوه در یک شیء موجود است، می‌باشد؛ یعنی آن توانایی‌های بالقوه را به فعلیت برساند. برخی دیگر از صاحب‌نظران نیز تربیت را این گونه تعریف کرده‌اند: «تربیت؛ یعنی پرورش دادن استعدادهای مادی و معنوی و هدایت آن به سوی کمالاتی که خداوند در وجود آدمی قرار داده است». با توجه به آیات قرآن و یافته‌های اندیشمندان اسلامی می‌توان گفت تربیت دینی عبارت است از فرآیند فراهم ساختن زمینه‌های رشد جسمی و روحی متربی، به گونه‌ای

^۱ . افرام البستانی، فرهنگ جدید عربی، ص ۲۱۵.

^۲ . الصواحي، فرهنگ المعجم الوسيط، ج ۱، صص ۶۹۱-۶۹۰.

که خود وی با اراده و اختیارش، در مسیر تکامل مادی و معنوی گام بردارد و به هدف نهایی که همان تقرب به خداست، دست یابد.^۱

تربیت معنوی

از مهمترین ابعاد تربیت در تربیت اسلامی، تربیت معنوی است، پرورش این بعد غایت همه ابعاد دیگر است. این نوع تربیت، شامل پرورش بعد معنوی انسان و فراهم نمودن زمینه ارتباط انسان با خداوند و درنهایت پرورش انسان برای رسیدن به قرب الهی است.^۲

تهذیب

«تهذیب از هَذَبَ به معنی تنقیح و اصلاح کرد، است. الْمُهَذَّبُ: تهذیب شده، پاک شده، تربیت شده، پاک و بدون عیب، دارای اخلاق و اوصاف نیکو.»^۳

«در زبان فارسی هم تهذیب مصدر متعدی به معنی «پاکیزه کردن؛ خالص کردن، اصلاح کردن شعر یا نثر از عیب و نقص، پاکیزه کردن اخلاق» بنابراین تهذیب به معنی پاکیزه کردن نفس از رذایل و صفات ناپسند است.»^۴

تهذیب نفس

«تهذیب نفس از نظر قرآن، از مهمترین مسایل است، و مسأله ای در قرآن مهمتر از تهذیب نفس نداریم. از نظر قرآن واجب مؤکد است که باید درخت رذالت را از دل کند، و درخت فضیلت را به جای آن غرس کرد. سوره شمس یک سوره منحصر به فرد در قرآن است. در این سوره مبارکه خداوند یازده بار قسم یاد کرده است، و در قرآن نظیر آن را نداریم. پس از یازده قسم با چند تأکید فرموده است «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا»^۵؛ رستگاری فقط و فقط مال کسی است که مهذب باشد، توانسته

۱. احسانی، نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، صص ۱۴-۱۲.

۲. همت بناری، امام محمد باقر علیه السلام و تربیت فرزند، ص ۷.

۳. افرام البستانی، فرهنگ جدید عربی، ص ۷۵۹.

۴. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۳۷۹.

۵. شمس، ۱۰-۹.

باشد درخت رذالت را از دل بر کند، و درخت فضیلت را به جای آن غرس کند، و شقی و بی بهره حتماً آن کسی است که صفت رذیله ای بر دل او حکمفرما باشد. قرآن شریف قریب هفت هزار آیه دارد. دو ثلث قرآن شریف یا مستقیم یا غیرمستقیم مربوط به اخلاق و تهذیب نفس است.^۱

بنابراین تهذیب نفس به معنی پاک سازی نفس از رذایل اخلاقی و آراستن آن با فضایل اخلاقی است.

اهمیت تهذیب نفس مادر

مادر اولین و مهم ترین الگوی فرزند است. بنابراین تهذیب نفس او و عمل به دستورات الهی، تأثیری شگرف بر تربیت دینی و اخلاقی فرزند می گذارد مادر می تواند با رفتار خوب خود فضای معنوی در خانه ایجاد کند.

«اگر کسی می خواهد فرزندش عفیف و پاک دل و راستگو باشد، خود او هم باید این صفات را در خود پرورش دهد. در منظر امام علی علیه السلام تقوا محور بود نه چیز دیگر^۲، به خاطر همین ایشان می فرمایند: «تقوا در رأس همه ای ارزش های اخلاقی است.»^۳ و نیز می فرماید: «هیچ شرافتی برتر از اسلام و هیچ عزتی گرامی تر از تقوا نیست.»^۴

تربیت بر تقوا میسر نیست جزء هنگامی که مادران با تقوایی آن را برعهده بگیرند. به خاطر همین در آیات بسیاری تأکید بر تقوا و پرهیزگاری شدن است. از جمله آیات ۷ تا ۱۰ سوره شمس «وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا (۷) فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا (۸) قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا (۹) وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا (۱۰)» سوگند به نفس (آدمی) و به آن که او را راست و درست کرد. پس بدکاری پرهیزکاریش را به وی الهام نمود. که به یقین رستگار شد کسی که نفس را پاکیزه دارد. و بی تردید محروم و زیان کار شد کسی که آن را به پلیدی ها آلوده کرد. بنابراین هرکس به تزکیه نفس نپردازد و به اصلاح خود اهتمام نرزد خود را تباه می سازد.^۵

۱. مظاهری، نهذیب نفس از دیدگاه قرآن به ضمیمه تحلیلی بر نظم نوین جهانی، صص ۸-۷.

۲. رشیدی، جعفری، تربیت در کلام سیره مولا علی علیه السلام، ص ۶۳.

۳. نهج البلاغه، حکمت ۴۱۰.

۴. همان، حکمت ۳۷۱.

۵. شمس، ۱۰-۷.

مهم‌ترین اصل در تربیت، الگوبودن مربی است. بدین معنا که مربی باید صفات و ارزش‌هایی را که به شاگرد آموزش می‌دهد، خود نیز در عمل به کار ببندد. برای مثال، فردی ترسو نمی‌تواند شجاعت را به دیگری بیاموزد. این اصل که به آن «تربیت عملی» می‌گویند، کوتاه‌ترین و مؤثرترین راه برای تربیت است. خدای سبحان آنان را که بدین روش پشت می‌کنند، سرزنش کرده و فرموده: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ». روش تربیت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله نیز این گونه بوده و آن حضرت بیش از هر روش دیگری مردم را به عمل خود تربیت کرد. امام صادق علیه‌السلام در این باره چنین سفارش کرده است «كُونُوا دُعَاءَ لِلنَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ، وَلَا تَكُونُوا دُعَاءَ بِالسَّيِّئَاتِكُمْ. دعوت کننده مردم با اعمال خود باشید و نه صرفاً دعوت کننده با زبانتان. ^۱»

اگر والدین، با عمل خود، اهمیت نماز اول وقت، صله ارحام، رسیدگی به نیازمندان، ادب و متانت را به فرزندانشان نشان دهند، بی‌شک این ارزش‌ها در وجود کودکان نهادینه خواهد شد. کودکان از رفتار والدین خود الگو می‌گیرند و آنچه را که در عمل می‌بینند، می‌آموزند. ^۲

گفتارنیک به تنهایی کافی نیست؛ کردار نیک نیز ضروری است. وقتی به کودکی می‌گوییم: «دروغ نگو»، اما خودمان در عمل دروغ بگوییم، درواقع به او آموزش دروغ‌گویی می‌دهیم. همان‌طور که مرحوم آیت‌الله بهاء‌الدینی فرمودند: «فرزندان ما همان‌طور که ما رفتار می‌کنیم می‌شوند، نه آن‌طور که حرف می‌زنیم، و نه آن‌طور که می‌خواهیم.»

رفتارهای روزانه ما تأثیری عمیق بر فرزندانشان دارد. مادری که به نماز اول وقت اهمیت می‌دهد، حجاب را رعایت می‌کند و با محبت با فرزندانش رفتار می‌کند، مطمئن باشد که این رفتارها بر روی فرزندانش تأثیر مثبت می‌گذارد. محیط خانه نقش مهمی در تربیت فرزندان دارد. خانه‌ای که در آن گناه و معصیت ماهواره وجود نداشته باشد دچار ناهنجاری نمی‌شود و قطعاً فرزندان صالحی تربیت خواهند

^۱. دلشادتهراتی، سیری در تربیت اسلامی، صص ۲۵۲-۲۵۰.

^۲. رک، محدثی، تربیت دینی فرزندان، ص ۲۲.

کرد. اگر والدین خودشان به دنبال ناهنجاری باشند، دیگر نمی‌توانند از فرزندانشان انتظار طاعت و بندگی داشته باشند.^۱

بنابراین اگر می‌خواهیم فرزندانمان راستگو، با تقوا و مهربان باشند، باید خودمان نیز این صفات را در خود پرورش دهیم و در عمل به آنها پایبند باشیم.

^۱. رک، فرحزاد، تربیت فرزند، صص ۱۰۴-۱۰۳.

نتیجه گیری

مطالب ارائه شده به وضوح نشان می‌دهد، که تربیت معنوی فرزندان، به‌ویژه در هفت سال اول زندگی، از اهمیت بالایی برخوردار است. در این میان، نقش مادر به عنوان الگوی اصلی کودک، غیرقابل انکار است. تهذیب نفس مادر، یعنی پالایش روح و نفس از آلودگی‌ها و تقرب بیشتر به خداوند، کلیدی‌ترین عامل در موفقیت تربیت معنوی فرزندان است. با تقویت تهذیب نفس و رفتار مناسب، مادران می‌توانند الگوی عملی و مناسبی برای فرزندان خود باشند و به آن‌ها کمک کنند تا به افراد مؤمن و با تقوا تبدیل شوند. یافته‌های تحقیق: اهمیت تهذیب نفس مادر: یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در تربیت معنوی فرزندان، تهذیب نفس مادر است. یعنی مادر باید خود به اصول دینی پایبند باشد تا بتواند فرزندش را به درستی تربیت کند. اهمیت تربیت معنوی: اگر فرزندان در خانواده درست تربیت نشوند، موجب انحراف اخلاقی افراد جامعه خواهند شد. خانواده و تربیت معنوی: رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «همه فرزندان براساس فطرت پاکی متولد می‌شوند. تربیت خانواده است که آن‌ها را یهودی یا نصرانی می‌گرداند. زمان مناسب تربیت: به دلیل تاثیرپذیری بالای کودکان از والدین در زمان کودکی، دوره کودکی بهترین زمان تربیت فرزندان است. هفت سال اول زندگی: این دوره در پایه‌گذاری شخصیت بسیار اهمیت دارد و ۷۰٪ شخصیت در این دوره شکل می‌گیرد. هفت سال تربیت مستمر: تربیت امری تدریجی است و درخت تربیت به تدریج رشد می‌کند و در دراز مدت پر برگ و بار می‌شود. بنابراین نیازمند صبر و نظارت مستمر می‌باشد. تربیت عملی: بهترین روش تربیت، تربیت عملی است. یعنی مادر با رفتارهای خود، الگوی مناسبی برای فرزندش باشد. نقش مادران در تربیت معنوی: در تربیت دینی و معنوی فرزندان مادران نقش مهم و تعیین کننده‌ای دارند. به دلیل اینکه اولین و مهم‌ترین مربی فرزند است که بیشترین زمان را هم در کنار فرزند سپری می‌کند. نقش تغذیه در تربیت معنوی: آنچه در تغذیه مهم است و اسلام به آن تاکید دارد و بسیاری از آن غافل هستند، تغذیه حلال است. غذای حلال و حرام تاثیر فوق العاده‌ای روی سعاد و شقاوت فرزندان دارد. تاثیر شیر مادر در تربیت معنوی: اسلام نوع شیر را در کیفیت پرورش کودک موثر می‌داند. به همین دلیل رسول خدا صلی الله علیه و آله سفارش می‌کنند که برای شیردادن فرزندان از زنان احمق و کم عقل استفاده نکنید. شیرمادر و تقوای او در زمان شیردهی در تربیت معنوی فرزندان تأثیر عجیبی دارد.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

* صحیفه سجادیه

- (۱) احسانی، محمد، نقش مادران در تربیت دینی، دفتر عقل، قم، ۱۳۷۸.
- (۲) ابراهیمیان آملی، سید یوسف، خودشناسی در تربیت اسلامی، سیدیوسف ابراهیمیان آملی (ناشر)، آمل، ۱، اول، ۱۳۷۸.
- (۳) افرام البستانی، فؤاد، فرهنگ جدید عربی-فارسی، ترجمه منجدالطلاب به ضمیمه فرائدالادب، بندرریگی، اسلامی، محمد، اول، ۱۳۸۹.
- (۴) امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، موسسه بوستان کتاب، مرکز چاپ و نشر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم، ۱۳۸۴.
- (۵) انیس، ابراهیم، منتصر، الصوالحی، عطیه، خلف احمد، محمد، فرهنگ المعجم الوسیط (عربی-فارسی)، بندرریگی، اسلامی، محمد، ج ۱، دوم، ۱۳۸۶.
- (۶) حکیم، سید منذر، درسنامه زندگانی و سیره حضرت زهرا علیها السلام، نشرهاجر، قم، نهم، ۱۳۹۶.
- (۷) دیالمه، عبد الحمید، در رساله حقوق امام سجاد علیه السلام، دفتر نشر معارف، نهاد نمایندگی رهبر معظم در دانشگاه‌ها، قم، دوم، ۱۴۰۲.
- (۸) دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، پژوهش‌های قرآنی، مشهد، ج ۵۱، ۱۳۷۴.
- (۹) دلشاد تهرانی، مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، موسسه نشر تحقیقات ذکر، تهران، اول، تابستان ۱۳۷۶.
- (۱۰) رشیدی، کبری و جعفری، نسرین، تربیت در کلام و سیره مولاعلی علیه السلام، موسسه فرهنگ و دانش، تهران، اول، بهار ۱۳۸۱.
- (۱۱) طهماسبی احمد، این گونه تربیت کنیم، یاقوت، چهارم، ۱۳۹۳.

- ۱۲) فرحزاد، حبیب الله، تربیت فرزند، اسدی، اکبر، تدوین و ویرایش، نشر عطش، قم، ۱۳۹۵.
- ۱۳) مروّجی، طبسی، محمد جواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیه السلام، موسسه بوستان کتاب قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، سوم، ۱۳۸۳.
- ۱۴) محدثی جواد، در تربیت دینی فرزندان، قدس رضوی، مشهد، ۱۳۹۱.
- ۱۵) مظاهری، حسین، تربیت از نظر اسلام، شرکت چاپ و نشر بین الملل وابسته به موسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، اول، زمستان، ۱۳۸۱.
- ۱۶) مظاهری، حسین، تهذیب نفس از دیدگاه قرآن به ضمیمه تحلیلی بر نظم نوین جهانی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ۱۳۷۴.
- ۱۷) همت بناری، علی، «امام باقر علیه السلام و تربیت فرزند»، موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، قم، ۱۳۸۷.
- ۱۸) همان، امام رضا علیه السلام و تربیت فرزند، زائر، استان مقدس حضرت معصومه سلام الله علیها، ۱۳۸۲.
- ۱۹) سایت mehrnews.com.